

Một số kết quả khảo sát đánh giá hiện trạng nhà ở của đồng bào dân tộc thiểu số và miền núi phía Bắc

Some results of a survey to assess the housing situations among ethnic minority and Northern mountainous communities in Vietnam

> ĐÀO NGỌC KHÁNH VY¹, NGUYỄN MẠNH HÙNG², NGUYỄN TRUNG HIẾU²

¹Trường Đại học Kiến trúc Hà Nội; Email: Khanhvydaongoc93@gmail.com

²Trường Đại học Xây dựng Hà Nội

TÓM TẮT

Miền núi phía Bắc Việt Nam là khu vực có nhiều đồng bào dân tộc thiểu số sinh sống. Qua hàng trăm năm, cuộc sống của các dân tộc ít biến đổi, nhà ở của họ vẫn giữ được nét văn hóa sơ khai từ xưa đến nay. Do điều kiện sống còn khó khăn và địa bàn cư trú ở khu vực hẻo lánh, xa xôi, đi lại khó khăn nên tại các khu vực khó khăn, nhà ở của đồng bào dân tộc thiểu số và miền núi phía Bắc (DTTS & MNPB) nhìn chung còn mang tính tạm bợ, chưa đáp ứng được yêu cầu cơ bản để có thể an cư lạc nghiệp. Nội dung bài báo trình bày một số kết quả khảo sát hiện trạng nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB. Những kết quả nghiên cứu thu được về nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB, ngoài việc là cơ sở phục vụ cho công tác bảo tồn đa dạng các giá trị văn hóa truyền thống, phục vụ quá trình phát triển đời sống xã hội của các địa bàn miền núi còn là cơ sở cho việc xây dựng nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB đáp ứng được các tiêu chí đảm bảo tính truyền thống, bền vững, đáp ứng được yêu cầu về nhà ở.

Từ khóa: Nhà ở; đồng bào dân tộc thiểu số; miền núi phía Bắc; khảo sát; hiện trạng hư hỏng.

ABSTRACT

The paper presents some results of a survey that assesses the current state of housing for ethnic minorities in Vietnam's northern mountainous regions, which preserves their ancient and primitive culture. Their houses are damaged and temporary due to the remoteness and hardship of their living and travel conditions, which do not meet their basic needs and livelihoods. The results of the research provide a basis for conserving the diversity of traditional values and developing the social life of the mountainous areas. The research also suggests some criteria and guidelines for building housing that meets the needs and aspirations of the ethnic minorities, while respecting their tradition and sustainability.

Keywords: Housing; ethnic minorities; northern mountainous regions; survey; damaged condition.

1. MỘT SỐ ĐẶC ĐIỂM NHÀ Ở CỦA ĐỒNG BÀO DÂN TỘC THIỂU SỐ VÀ MIỀN NÚI PHÍA BẮC

Trong lĩnh vực xây dựng nhà ở, các DTTS & MNPB có những nét đặc thù riêng. Từ những vật liệu địa phương thông dụng như gỗ, tranh tre, nứa lá, đất... các dân tộc ít người ở các tỉnh phía Bắc như dân tộc Tày, Nùng, Dao, HMông, Thái... đã xây dựng nhà theo kiểu riêng của mình. Những dân tộc sống ở vùng núi cao giá lạnh thường xây nhà nhỏ, thấp, kín, ít cửa, tường dày để chống rét. Những dân tộc sống ở vùng đồi núi thấp gần các con sông, suối thường xây dựng nhà to cao hơn... Việc xây dựng nhà ở của đồng bào cũng có nhiều khó khăn, hạn chế. Các kỹ thuật xây dựng của dân tộc vùng núi cao khá thô sơ, chẳng hạn người dân tộc Hà Nhì, người Mông, người Dao,... để chống chọi với điều kiện khắc nghiệt của thiên nhiên và tấn công của thú dữ, kẻ thù, họ đã chọn xây dựng nổi tiếng

là trình tường (tường đất nện), trong đó sử dụng vật liệu đất tại chỗ để xây dựng tường đất bằng cách định hình bằng khuôn gỗ rồi nện thủ công cho đất dính kết và chặt lại.

1.1. Một số đặc điểm nhà ở của đồng bào dân tộc Tày-Nùng

Dân tộc Tày và Nùng là một trong những cộng đồng có số dân đông nhất và địa bàn cư trú trải rộng khắp vùng trung du và miền núi phía Bắc Việt Nam, trong đó các bản làng người Tày sinh tụ và phát triển nhộn nhịp nhất tại một số tỉnh, như Cao Bằng, Bắc Kạn, Lạng Sơn, Lào Cai, Tuyên Quang và Thái Nguyên.

Người Tày-Nùng có tập quán xây nhà sàn cùng nhau, sống tập trung trên khu đất bằng phẳng, từ 8 đến 30 nhà gần nhau thành một thôn xóm. Nhà ở truyền thống của người Tày là nhà sàn hình chữ nhật thuôn dài; kết cấu 3 gian, 2 chái, cột tròn hoặc vuông, có chiều cao từ 7-8m. Nhà được chia làm ba tầng; tầng dưới (gầm sàn)

thường dành để nuôi, nhốt gia súc gia cầm và trữ nông cụ; tầng giữa là nơi ăn, ở, tiếp khách, sinh hoạt chính của chủ nhà; tầng trên (gác xếp) là nơi trữ và bảo quản lương thực. Tuy nhiên, hiện nay, đồng bào Tày-Nùng không nuôi, nhốt gia súc, gia cầm ở gác sàn nữa mà dùng nơi này làm không gian sinh hoạt chung và để các vật dụng cần thiết.

Hình 1. Nhà ở của đồng bào Tày ở huyện Quảng Yên, Cao Bằng

Vật liệu chính làm nhà gồm đá núi, gỗ quý. Các cột trụ chống đỡ cho nhà sàn được làm bằng thân gỗ cao to, chắc khỏe, không mối mọt. Hệ thống cột, kèo, xà nhà rất chắc chắn. Các chi tiết được nối với nhau bằng các khớp mộng, đinh gỗ, rất hiếm khi dùng đinh sắt. Trong việc chọn cây làm nhà, người Tày kiêng sử dụng cây bị cụt ngọn, sâu gốc hoặc có tổ kiến. Họ cho rằng, những cây như thế là cây ốm yếu, bệnh tật, nếu lấy cây đó làm nhà thì người sống trong ngôi nhà đó cũng không khỏe mạnh. Thực tế, những cây bị như vậy thường rất giòn, hỏng bên trong và nhìn không đẹp.

Người Nùng thường chọn vị trí dựng nhà ở sườn đồi, ở khu vực có nhiều cây cối, vì theo kinh nghiệm của đồng bào, nơi có nhiều cây cối thường không bị sạt lở đất. Người Nùng thường ở nhà nửa sàn nửa đất và ở một số nơi, đồng bào ở nhà trình tường. Nhà sàn là kiểu nhà truyền thống. Mặt bằng sinh hoạt trong nhà sàn của người Nùng cơ bản là giống nhau, phần dưới sàn là nơi nuôi gia súc, nơi phụ nữ nhuộm vải chàm và là chỗ đàn ông mài dao, sửa nông cụ. Các gian trên tầng sàn được ngăn bằng vách gỗ, được chia thành 2 khu rõ rệt dành cho nam và nữ. Phần ngoài dành cho nam giới, là nơi đặt bàn thờ tổ tiên, nơi ở của chủ nhà, con trai chưa vợ và cũng là nơi tiếp khách. Phần bên trong là nơi sinh hoạt của phụ nữ.

1.2. Một số đặc điểm nhà ở của đồng bào dân tộc H'Mông, Dao

Nhà trình tường là kiểu nhà phổ biến của người Mông, Dao và Hà Nhì ở miền núi phía Bắc Việt Nam. Mỗi tộc người, tùy địa bàn sinh sống, sẽ có cách làm nhà trình tường khác nhau; không những độc đáo, đa dạng nhờ mang nét đặc trưng của văn hóa cư trú, tập quán truyền thống, mà còn tùy thuộc nhiều yếu tố như địa hình và khí hậu, thổ nhưỡng.

Kiểu nhà này có tường được đắp thủ công hoàn toàn bằng đất rồi lèn bằng phẳng, chắc chắn. Nhà trình tường ấm vào mùa đông và mát vào mùa hè. Vật liệu để làm những bức tường gồm đất sét, có độ dẻo dai nhất định để tạo sự kết dính lớn, trộn lẫn sỏi nhỏ để tạo độ cứng với mục đích chịu được các tác động từ bên ngoài.

Hình 2. Nhà ở của đồng bào H'Mông tại huyện Đông Văn, Hà Giang

Ngày nay, nhà ở của đồng bào Mông đã có những thay đổi tân tiến hơn, tuy nhiên, khung nhà vẫn được giữ nguyên, còn mái thì

chủ yếu lợp bằng vật liệu công nghiệp (fibro xi-măng), vẫn dùng cột gỗ nhưng theo hướng hiện đại hơn là cột vuông, kiểu cột chống.

1.3. Một số đặc điểm nhà ở của đồng bào dân tộc Hà Nhì

Dân tộc Hà Nhì ở Việt Nam có khoảng trên 25.000 người, cư trú tại Lào Cai, Lai Châu và Điện Biên. Nhà của người Hà Nhì đen ở Lào Cai chủ yếu là nhà trình tường, nhà dựa lưng vào núi, mặt hướng ra phía thung lũng. Mùa làm nhà thường tập trung vào những tháng cuối năm sau khi gặt hái xong, cũng là khi mùa mưa đã chấm dứt.

Hình 3. Nhà ở của đồng bào Hà Nhì tại huyện Mường Tè, Lai Châu

Do sống trên núi có rất nhiều đá, nên móng nhà đào không được sâu, nếu chẳng may gặp hòn đá to thì họ phải đốt lửa để hòn đá bửa ra, đánh đi rồi mới xếp đá làm móng. Phần nổi trên mặt đất khoảng 40 - 50cm để chống mưa làm sụt móng, nhà của họ chiều rộng không kém chiều dài bao nhiêu, nên trông ngôi nhà tựa hình vuông, từ trên núi cao nhìn xuống giống như những cái nấm khổng lồ.

Khuôn để trình tường làm gỗ dài chừng 2 - 2,5m, rộng 50 - 60cm, sâu 40 - 50cm được khóa chặt bởi những thanh gỗ ngang sau đó họ đổ đất vào khuôn rồi dùng chày giã cho chặt. Đất khai thác quanh nhà, chủ yếu là đất đỏ pha sỏi không được khô quá và cũng không được ướt quá. Nếu đất khô thì không có sự kết dính, còn đất ướt thì khi lên tường dễ bị xệ.

Hình 4. Trình tường nhà của đồng bào dân tộc Hà Nhì

1.4. Một số đặc điểm nhà ở của đồng bào Mường

Những ngôi nhà sàn truyền thống được coi là đặc trưng về nhà ở của đồng bào Mường. Nhà sàn Mường thường dựng bằng gỗ, những trụ cột, xà ngang thường là những loại gỗ tốt, không bị mục đến hàng trăm năm như gỗ lim xanh, mai, lái.

Hình 5. Nhà sàn của đồng bào Mường ở Mai Châu, Hoà Bình

1.5. Một số đặc điểm nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB tại các khu vực khó khăn

Tại các khu vực khó khăn của miền núi phía bắc (các khu vực xa xôi, hẻo lánh, đời sống kinh tế, xã hội gặp nhiều khó khăn) hiện nay

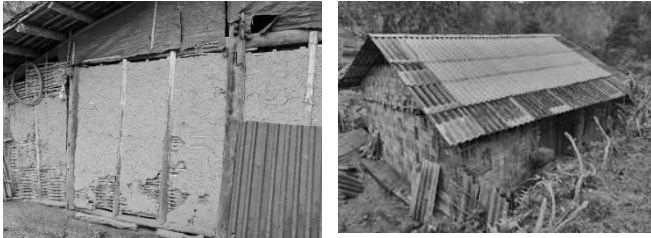
vẫn còn nhiều hộ nghèo, hộ cận nghèo. Nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB tại các khu vực này chủ yếu là nhà tạm bợ, dột nát, thiếu kiên cố, kết cấu bằng gỗ, tre lũa không bền chắc ... nên có kết cấu không ổn định và gặp rất nhiều nguy cơ khi gặp các điều kiện thời tiết cực đoan (mưa lũ, gió lốc, mưa đá...) xảy ra. Trên Hình 6 trình bày minh họa hình ảnh nhà ở được khảo sát tại một số địa điểm thuộc miền núi phía Bắc.

Hình 6. Nhà ở của đồng bào dân tộc Tày xã Tân Minh, Đà Bắc, Hòa Bình

Hình 7. Nhà ở của đồng bào dân tộc H'Mông xã Tà Tổng, Mường Tè, Lai Châu

Hình 8. Nhà ở của đồng bào dân tộc H'Mông xã Tà Tổng, Mường Tè, Lai Châu

1.6 Đặc điểm chung về quy mô và diện tích xây dựng nhà ở

Bằng cách sử dụng những loại vật liệu chính trình bày ở mục trên, đồng bào DTTS & MNPB đã tự tiến hành xây dựng nhà ở cho mình. Có thể thấy rõ, nhà ở của đồng bào dân tộc đều mang những bản sắc riêng đặc trưng cho từng dân tộc và tập quán xây dựng cũng có những nét khác nhau (thời điểm xây dựng, địa điểm xây dựng, nhân lực tham gia xây dựng, trang thiết bị và dụng cụ sử dụng...). Tuy nhiên, nhìn chung phương pháp xây dựng của đồng bào DTTS & MNPB có những đặc điểm chung giống nhau như sau:

- Quy mô nhà là nhà một tầng, có diện tích xây dựng từ 35 - 60m²
- Hộ hàng và những người thân trong bản sẽ cùng đến làm giúp (góp công). Việc này mang tính chất đối công, khi người khác làm nhà, chủ nhà sẽ giúp lại.
- Quy trình thi công thường gồm các bước như sau: phần nền nhà, móng nhà được đắp và hoàn thành trước, sau đó mới tiến hành thi công lắp dựng toàn bộ hệ thống khung cột, kèo. Phần sàn, rui mè và lợp mái được thực hiện tiếp theo. Tường bao che, tường ngăn và nền nhà được thi công sau cùng.
- Do tận dụng được nguồn vật liệu tại chỗ và tự xây dựng nên chi phí xây dựng thường rất rẻ

Về hình thức nhà ở cho đồng bào, tùy thuộc điều kiện của từng địa phương, từng gia đình về sở thích nhà ở, tập quán và khả năng đáp ứng vật liệu xây dựng nhà ở tại chỗ để lựa chọn phương án. Đối

với những vùng có tập quán ở nhà đất hoặc hộ gia đình có nhu cầu nhà trệt thì làm nhà xây gạch trệt lợp ngói hoặc tôn. Đối với những vùng có tập quán ở nhà sàn thì dựng khung nhà bằng trụ bê tông cốt thép hoặc khung nhà bằng gỗ, lợp tôn hoặc ngói.

2. MỘT SỐ ĐẶC ĐIỂM VỀ VẬT LIỆU SỬ DỤNG TRONG XÂY DỰNG NHÀ Ở CỦA ĐỒNG BÀO DÂN TỘC THIỂU SỐ VÀ MIỀN NÚI PHÍA BẮC

Đồng bào DTTS & MNPB đã sử dụng nhiều loại vật liệu sẵn có để xây dựng nhà. Tổng hợp các loại vật liệu được sử dụng phổ biến trong xây dựng nhà ở như sau:

- Vật liệu gỗ

Đây là vật liệu chính được sử dụng trong xây dựng nhà ở. Gỗ thường được sử dụng dưới dạng cây gỗ để làm cột, kèo, xà nhà

Hình 9. Nhà ở của đồng bào dân tộc Tày xã Tân Minh, Đà Bắc, Hòa Bình

Các cây gỗ được xẻ thành ván để làm tường bao che, làm vách ngăn, hoặc làm sàn nhà, cửa sổ, cửa đi... Khung và cột nhà được làm bằng các cây gỗ cứng, lâu năm. Đặc điểm chung là khối lượng gỗ dùng để xây dựng nhà rất lớn, trung bình từ 5 - 8 m³ đối với nhà trệt 5 gian, và từ 20 - 25m³ đối với nhà sàn.

Do sự gia tăng về dân số nên nhu cầu về gỗ để xây dựng nhà ngày càng cao. Khối lượng gỗ khai thác trong rừng ngày một nhiều và là nguyên nhân của nạn chặt phá rừng. Đi cùng với nạn chặt phá rừng để tăng diện tích làm rẫy, trồng trọt đã làm cho rừng bị tàn phá nghiêm trọng, ảnh hưởng tới môi trường tự nhiên, là nguyên nhân gây nên nạn lũ lụt hàng năm. Chính vì vậy, việc sử dụng gỗ trong xây dựng nhà ở cần được hạn chế và thay thế bằng các vật liệu khác, để đảm bảo sự phát triển bền vững.

- Vật liệu tranh, tre, nứa, lá

Đây là các loại vật liệu sử dụng trong xây dựng nhà ở rất phổ biến ở vùng núi phía Bắc. Các loại vật liệu này được bà con dân tộc khai thác trong rừng.

Hình 10. Nhà vách nứa (liếp) của dân tộc La Hủ xã Nậm Khao, Mường Tè, Lai Châu

- Đá học

Đá học là vật liệu truyền thống thường được đồng bào dân tộc miền núi sử dụng để làm móng nhà, kê chắn đất. Ngoài ra, đá học còn được sử dụng để kê các cột nhà để tránh gỗ bị ẩm và mối xâm nhập.

Việc khai thác đá học để làm nhà không dễ dàng và phụ thuộc vào địa điểm có nguồn núi đá và phương tiện khai thác đá. Bên cạnh đó, sử dụng đá học trong xây dựng nhà còn bị phụ thuộc vào khoảng cách và phương tiện vận chuyển từ nơi khai thác đến nơi xây dựng nhà ở.

Hình 11. Sử dụng đá học làm móng nhà
- Đất

Đất là loại vật liệu được sử dụng khá phổ biến trong xây dựng nhà ở của đồng bào DTTS & MBPB. Đất thường được dùng để trình tường nhà. Bên cạnh đó, đất còn được dùng để trát lên các phen liếp tạo nên các tấm tường hoặc vách ngăn bên trong nhà (Hình 7).

- Tấm lợp fibro xi măng

Tấm lợp fibro xi măng được sử dụng khá phổ biến dùng làm tấm lợp mái của nhà ở. Đây là loại vật liệu rẻ tiền, phù hợp với điều kiện kinh tế của đồng bào dân tộc. Tuy nhiên, tại nhiều khu vực địa hình khó khăn thì việc vận chuyển các tấm lợp fibro xi măng là một vấn đề cần phải lưu ý.

Hình 12. Mái nhà lợp bằng tấm fibro xi măng, xã Quang Trung, Hòa An, Cao Bằng
- Tôn lợp

Tôn cũng là một loại vật liệu ngày càng được sử dụng phổ biến trong xây dựng nhà ở của đồng bào. Nhược điểm của loại vật liệu này là chi phí cao, vận chuyển khó khăn ở những khu vực địa hình phức tạp.

Trong Bảng 1 tổng hợp tình hình sử dụng vật liệu trong xây dựng nhà của đồng bào DTTS & MNPB

Bảng 1. Tổng hợp tình hình sử dụng vật liệu trong xây dựng nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB

Dân tộc	Móng	Cột	Kèo	Tường ngoài	Tường ngăn	Mái	Nền nhà
H'Mông	Móng đá Đá kê cột	Gỗ	Gỗ	Gỗ Phên liếp Trình tường	Gỗ Phên liếp	Ngói, Tranh Fibro XM Tôn	Đất
Hà Nhi	Móng đá Đá kê cột	Gỗ	Gỗ	Gỗ Phên liếp Trình tường	Gỗ Phên liếp	Ngói, Tranh Fibro XM Tôn	Đất
La Hủ	Móng đá Đá kê cột	Gỗ	Gỗ	Gỗ Phên liếp	Gỗ Phên liếp	Ngói, Tranh Fibro XM	Đất
Thái		Gỗ	Gỗ	Gỗ Phên liếp Trình tường	Gỗ Phên liếp	Ngói, Tranh Fibro XM Tôn	Đất

Hình 13. Mái nhà lợp bằng tôn

3. TÌNH TRẠNG HƯ HỎNG CỦA NHÀ Ở CỦA ĐỒNG BÀO DÂN TỘC THIỂU SỐ VÀ MIỀN NÚI PHÍA BẮC

Qua khảo sát cho thấy, tình trạng hư hỏng xảy ra phổ biến ở các dạng nhà ở khác của đồng bào DTTS & MNPB, nhất là ở các khu vực khó khăn. Các hư hỏng điển hình bao gồm:

- Hư hỏng tường: tường gỗ bị mục, không kín khít. Tường vách liếp bị thủng, bong vỡ... Đây là hư hỏng phổ biến nhất trong các bộ phận của nhà

- Hư hỏng mái nhà: mái nhà bị dột, bị mối mọt....

Nguyên nhân của sự hư hỏng do người dân sử dụng các loại vật liệu xây dựng sẵn có, độ bền không cao và rẻ tiền nên dưới tác động của điều kiện khí hậu môi trường. Các vật liệu xây dựng nhà nhanh chóng bị hư hỏng. Bên cạnh đó, việc xây dựng mang tính kinh nghiệm, dựa theo phong tục, tập quán cũng ảnh hưởng đến tình trạng hư hỏng của nhà ở.

4. KẾT LUẬN

Nội dung bài báo trình bày những kết quả khảo sát về đặc điểm nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB. Từ những kết quả khảo sát cho thấy:

- Nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB được xây dựng đơn giản, gắn với bản sắc văn hóa của mỗi dân tộc, chủ yếu sử dụng nguồn vật liệu tại chỗ và do người dân tự xây dựng.

- Tại một số khu vực vùng sâu, vùng xa, do điều kiện kinh tế hạn chế, đường xá đi lại khó khăn, nhà ở của đồng bào DTTS & MNPB đa phần còn tạm bợ, thiếu bền chắc, chưa kiên cố.

- Với nguồn vật liệu sẵn có tại chỗ như nguồn đất đồi tự nhiên, đá, sỏi suối..., đồng bào DTTS & MNPB đã sử dụng trong xây dựng nhà. Tuy nhiên, cần có những nghiên cứu để sử dụng hợp lý và hiệu quả hơn nguồn vật liệu này trong xây dựng nhà ở đồng thời tăng thêm độ bền lâu CỬA CÁC LOẠI VẬT LIỆU NÀY.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

[1] Quyết định số 135/QĐ-TTg của Thủ tướng Chính phủ: Phê duyệt Chương trình phát triển KTXH các xã đặc biệt khó khăn miền núi và vùng sâu, vùng xa.

[2] Quyết định số 1719/QĐ-TTg phê duyệt Chương trình mục tiêu quốc gia phát triển kinh tế - xã hội vùng đồng bào dân tộc thiểu số và miền núi

[3] Thông tư 02/2022/TT-UBDT do Ủy ban dân tộc miền núi ban hành ngày 15/8/2022 về việc "Hướng dẫn thực hiện một số dự án thuộc Chương trình mục tiêu quốc gia phát triển kinh tế-xã hội vùng đồng bào dân tộc thiểu số và miền núi giai đoạn 2021-2030, giai đoạn I từ năm 2021-2025".

<https://dantocmiennui.vn/net-dep-nha-san-cua-nguoi-tay-nung-o-cao-bang/140109.html>

<http://daidoanket.vn/nha-san-cua-nguoi-muong-5665417.html>

<https://vov1.vov.gov.vn/bien-gioi-xanh/doc-dao-nha-trinh-tuong-cua-nguoi-ha-nhi-1882016-c88-27219.aspx>

<https://quochoi.vn/hoatdongcuquochoi/cackyhoppquochoi/quochoikhoaxIII/Pages/danh-sach-ky-hop.aspx?ItemID=74940&CategoryId=0>

<https://moc.gov.vn/vn/tin-tuc/1206/77267/tap-trung-giai-quyet-nha-o-cho-dong-bao-dan-toc-thieu-so-ngheo.aspx>